

Василь
КРАС

Побратими

Харків
«ФОЛІО»
2022

---

*Присвячую книгу
моїй коханій дружині Оленці,
найкращому другу,
з нескінченою любов'ю
і щирою подякою*

---

*Козацька пісня в серці лине,
Хоч вже давно пройшли віки,
Ви зберегли нам Україну,
Навіки славні козаки!*

Розділ 1

ПОМСТА

1

Коні грайливо бігли, тягнучи за собою гарненькі сани. Морозний ранок, яскраве сонячне проміння фарбували білий, до болю білий сніг неймовірними переливами: від зовсім білого до різноколірного, немовби веселка відблискує на білій, пухнастій перині, якою зима вкрила все навколо. Все блищить і сяє. Сніг скрипить під копитами коней і полозами саней. Уже й сніжинки закружляли в хороводі... Пухнасті, чарівні — повільно кружляють і падають на голову, руки, одяг і мовбито щось шепчуть. Катерина вслухається в цей шепіт... Тиша... Наче ліс зовсім спорожнів. Та то тільки здається. Ось із гілки на гілку стрибнула моторна білка, струсивши сніг з лапатої ялини. Навколо все біле, лише під купками снігу на гілочках зеленіють колючки хвої...

— Дивись, Євдокіє, лисиця! — захоплено вигукнула Катерина Заїка.

— Яка ж тільки вона руда! Справжня красуня! А хвіст який пухнастий! — не менш захоплено вторила їй Євдокія Збруєва. — Пане! Притримай коней! Дай нам помилуватися рудою красунею.

А сніг падає, переливається у вранішніх променях зимового сонця, наче кришталь. Казка тобі та й годі...

Руда лисиця повела хвостом, запримітивши незваних у ліс гостей, мов, що за небезпека може чатувати на неї? Зробила кілька стрибків і сховалася за кущами, тільки рудий хвіст мигнув наостанок.

— Поїхали, — торкнула візницю за плече Катерина. — Яка в тебе найбільша схотінка, Євдокіє? Що ти бажаєш купити на базарі в Максаках?

— Давно я хотіла купити гарний кунтуш. До речі, Євстафій Павлович, який мене доправив до Полтави, — добра й хороша людина. Грошей дав. Думаю, на кунтуш вистачить. Ось тільки...

— Що ось тільки?

— Та говорила тобі не один раз. Там таке в Полтаві творилося... Пів міста спалено. Багатьох, хто допомагав Пушкарю, Виговський стратив. Інші повтікали. А найголовніше — люди від Євстафія Павловича кудись зникли. Як було дістатися рідного Дону, коли й зима на носі? Вже й надію втратила. Ось і вирішила скористатися твоєю допомогою. В Комарівці з'ясувалося, що ти вийшла заміж за Юрася, а твої батьки вказали, де вас знайти. Пропонували пережити зиму в них. Вибач, подруго! Закінчиться зима — відразу ж когось знайду, хто допоможе повернутися до рідних на Дон.

— Та не переймайся ти так. Ми з Юрасем завжди раді друзям. А що витягла мене на базар до Максаків — так я тільки рада... Де добрі люди, там хата не тісна. Хату ми добудувати не встигли. Морози стали на заваді.

Поскрипує сніжок під полозами й копитами коней. Час у розмовах летить швидко. Попереду саней на гнідому мерину — височенький козачок у кожушку із заплатами. Позаду за саньми — ще двоє верхівців. Юрась Кремень найняв місцевих козаків супроводжувати сани. До Максаків не так і далеко, але відпустити Катерину і Євдокію без охорони не погодився. Монах вправно керує двійкою. І сани й монаха люб'язно дав старший брат Юрася — Никодим. Він тепер настоятель у Максаківському монастирі. Та й простору хату монахи допомогли звести за гарну платню. Звели стіни, вкрили очеретом, та більше зробити не встигли. Морози цього року рано прийшли на Сіверщину, і Десна дуже швидко вкрилася міцною кригою.

Монах на хвильку зупинив коней. Зійшов на дорогу і поправив два великі лантухи зі свічками, які мав продати на базарі в Максаках. Знову рушили по ледь помітній зимовій дорозі.

Десь попереду, вглибині лісу, збентежено застрекотіла со- рока. В небо зірвалася зграя ворон. Лопочучи крилами й зліс- но каркаючи, пролетіла над головами.

— Бачила? — запитала Катерина Євдокію Збруєву. — Ма- буть, якийсь звір їх наполохав.

— А нам що?.. Звіра боятися з такою охороною? — посміх- нулася Євдокія. — І не в таких перепалках побували. Згадай хоч, що творилося на турецькій галері, коли нас везли до Османської імперії.

Те, чого не помічали молоді жінки, не сховалося від пиль- них очей монаха. Він зауважив, що коні стрижуть вухами й стурбовано косять очима на ліс зліва від дороги. А ледь по- мітна на снігу дорога круто забирає вправо, щоб оминати не- високий сугорб, густо вкритий молодими ялинами.

— Но! Но! — підганяє коней монах, мерзлякувато втягнув- ши шию в плечі. Однією рукою поправив комір старенького кожушка, накинутого поверх ряс, а другою вдарив віжками по спинах коней.

До сугорба лишалося кроків сто, коли з-за нього виїхали шестеро верхівців у сірому непримітному одязі. Застоялі коні вигравали під ними, жваво перебираючи ногами по дорозі. Попереду них — високий вершник із великою бобровою ша- пкою на голові. Верхівці поспішно їхали назустріч. Козак по- переду саней притримав коня і спрямував його на узбіччя, даючи можливість проїхати верхівцям. Монах теж повернув коней правіше і притримав їх за віжки. Ось незнайомі порів- нялися з козаком. Зупинили коней.

— Хто такі й куди направляєтеся? — запитав високий у бобровій шапці.

— А тобі, пане, яке діло до того? Самі-то хто будете? — відповів козачок.

— Ми шукаємо Юрася Кременя! Часом не знаєш: далеко ще до Максаківського монастиря? Він там десь поряд живе.

— Чому не знаю? Знаю. Версти чотири звідси. А навіщо, пане, тобі Юрась потрібний? Он... позаду, — повернувся і по- казав рукою на сани, — його дружина. Їдемо в Максаки на базар.

— Дружина кажеш? Чи не Катериною її звуть?

— Катериною, пане.

— Ну, так саме її ми й шукаємо!

Високий у бобровій шапці миттю вихопив шаблю з піхов і всадив її в груди козачку. Той навіть захиститися не встиг. Гаряча червона кров попливла по боках коня і краплинами закапала на неймовірно білий сніг. Козачок повалився з коня. В останню мить намагався неслухняними руками вчепитися за стремено, щоб зовсім не впасти. Високий ще раз ушкварив шаблю, і мертве тіло покотилося по снігу. Кінь убитого стрибнув убік і наполохано побіг від місця пригоди.

У саях всі на мить заціпеніли від побаченого. Першим із заціпеніння вийшов монах. Він поспішно розвернув коней, і вони понеслися назад зимовим лісом, набираючи швидкість. Козаки, що раніше їхали позаду саней, виявилися не боягузами. Враз вихопили шаблі з піхов і поскакали назустріч нападникам. Перший — на ходу вистрілив з пістоля. Куля цвєохнула поряд із головою високого у бобровій шапці й вцілила прямо в груди вершнику позаду нього. Почувся нелюдський крик, і він звалився з коня прямо на білий іскристий сніг. Раптом до цього болісного передсмертного крику долучився протяжний грізний вовчий рик. З пагорба до місця події великими стрибками біг здоровий білий вовк, ледь помітний на тлі білого снігу.

Катерина Заїка повернула голову назад і помітила, як шаблі козака і незнайомця в бобровій шапці схрестилися. Брязкіт шабель дзвінко віддунував у тиші зимового лісу. А ще вона встигла помітити, як їхній захисник упав з коня. Закривавлена шабля високого у бобровій шапці пронизала йому груди. Катерина похапцем перехрестилася і дістала пістоль з-під поли свого кунтуша. Згадала, як відмовлялася його брати, та Юрась настояв. У думках подякувала коханому.

Сани з неймовірною швидкістю неслися ранковим зимовим лісом. Катерина вже не побачила, як великий білий вовк плигнув на другого козака. Удар був таким потужним, що звалив вершника з коня. Та вовк встиг схопити козака за ногу, що застрягла в стремені. Кінь знавіснів, помітивши поряд із собою великого вовка. Він кілька разів ударив задніми ногами, роз-

сікаючи повітря. Ошелешено рвонув з місця. Вовк вирвав козака зі стремена й почав шматувати. Навколо нещасного сніг миттю почервонів від крові. Врізнобіч полетіли шматки людської плоті.

Нападники рвонули коней і поскакали навздогін за санями. Відстань між нападниками та втікачами невпинно скорочувалася. Катерина піднесла руку з пістолем і вистрілила в найближчого переслідувача. Дзвінко бахнув постріл у морозному повітрі. Куля вцілила в шию коневі. Він заламав передні ноги й повалився на сніг, придавивши собою верхівця.

Високий у бобровій шапці на ходу щось крикнув вовку і той вирвався вперед верхівців. Великими стрибками наближався до саней.

Монах, як тільки міг, несамовито поганяв коней. Коні давно відчували появу вовка і, налякані до смерті, понесли, незважаючи ні на що, лише б далі від небезпеки.

Вершники швидко доганяли сани. Білий вовк вискочив праворуч від коней. Коні різко рвонули в протилежний бік. Сани перекинулися. Вовк грізно загарчав і кинувся до монаха. Високий у бобровій шапці свиснув вовку, і той покірно відповз убік. Ліг на снігу, поклавши голову на передні лапи. Високий спішився. Спішилися і його поплічники. Вони кинулися підіймати Катерину Заїку та Євдокію Збруєву, а високий підійшов до монаха. Відразу ж ударив його ногою, криво посміхнувся і запитав:

— Ти хто такий, схизматику?

— Ти що — лях? — тремтячими губами проронив перші слова переляканий монах. — Що вам потрібно від простих людей, які їдуть на базар до Максаків? У нас нічого немає. Забирай свічки, забирай коней. Забери гроші у жінок. Нащо губити православних людей без причини?

Спотання монах ухопився за хрест під кожухом на грудях. Висмикнув його з-під кожуха і виставив перед собою.

— Сховай свою залізяку! — викрикнув високий. — Я вже давно не вірю ні Христу, ні Аллаху, але хочу в тебе дещо запитати.

— Запитуй, і нехай Господь напоумить тебе на правильні дії.

— Менш патякай! Скажи: як охороняється Максаківський монастир?

— Нащо тобі, пане, знати про таке? Ви що — нападати збираєтеся на православну обитель?

— Відповідай! — визвірився високий.

— Я недавно в монастирі. Всього кілька тижнів. Не все знаю, але він охороняється надійно.

У цей час поплічники приволокли до них Катерину і Євдокію.

— Терешку! Досить уже розігравати комедію, — гнівно промовила Євдокія, звертаючись до високого у бобровій шапці.

— Хе-хе-хе... Семене! Відпусти її. Комедія справді закінчилася. А ти що скажеш, красуне? — вирячив очі високий і помахав пальцем перед носом у Катерини.

— Ібрагім?! — великі очі Катерини здивовано округлилися, але лише на мить. — Ах ти ж вахлай, потурнак нещасний! Вічно всім зраджуєш. Чула, що й мурзі Тахтару зрадив. Що тобі в біса потрібно?

— Спокійніше, красуне! Ні пари з уст! Все одно в лісі ніхто не почує.

— Та щоб твій поганий язик вирвали й викинули собакам! — не вгавала Катерина.

Вона спробувала ступити кілька кроків уперед, та її міцно тримали за руки поплічники Ібрагіма, а один із них боляче вдарив молоду жінку долонею по обличчю.

— Годі репетувати, красуне! Ще встигнеш. Шкода, що тоді — на турецькій галері — не прикінчив тебе, але можу прикінчити зараз. Іблісе!

Вовк найжачився і підійшов впритул до Катерини.

— Досить! — наказав колишній драгоман мурзи Тахтару. — Я не вибачаю обіди й зневаги! Поки що ти нам потрібна. Потрібна доти, доки не зловимо твого Юрася. Заткніть їй рот — і на коня. Свідків живими не лишати. Семене, допоможи пані Євдокії сісти верхи. Повертаємося до Максаків.

Тепла осінь радувала людей бабиним літом. Широке поле перед Конотопом засвідчило, що ось-ось досягнуть кінцевої мети подорожі. На сухих будяках, бадиллю лободи, на кущах високої дерези — зачепилися десятки-сотні ниток сріблястої павутини. Вона літала над полем поодинокими нитками й цілими клубками, аж доки не зустрічала нову перепону й оповивала її ніжною білою пеленою.

Після прибуття до Конотопа Степан Загорулько відразу ж приступив до підготовки плану зі знищення гетьмана Івана Виговського і трьох побратимів-запорожців, які в цей час були на службі у гетьмана.

Степан давно заспокоївся від пережитих поневірянь у Кракові, та все ж іноді його гнів проривався назовні. Він довго не замислювався, що буде робити передусім: шукати скарб Яреми Вишневецького чи зводити зі світу гетьмана Тараса Завірюху з його побратимами. Ненависть до Завірюхи досягла апогею, а отриманий від Євстафія Павловича Пушкіна великий завдаток за смерть Виговського відразу визначили першочергове завдання.

Степан надовго зачинився з Цвергом у хатині й наказав нікому їх не турбувати. Після кількох годин спілкування вирішили, що Цверг відправиться на зустріч з Юхимом Кружалом і доведе до його відома завдання зі знищення Виговського, а за можливості й Завірюху з його побратимами. Сума завдатку за вбивство гетьмана була такою значною, що між Степаном і Цвергом не виникло і найменшої суперечності у виконанні цього ганебного плану.

Цверг повернувся в середині листопада. Як завжди, спершу, поласував домашньою ковбаскою, яку він дуже любляв. Юхима Кружала знайшов у Чигирині, правда, довелося з тиждень почекаати — курінь охорони супроводжував Виговського в його поїздки за межі гетьманської столиці.

— Розумієш, пане Загорульський, — казав Цверг, тримаючи пухленькою ручкою келих із дорогим вином, яке привезли з Кракова, — я потрапив на очі тому песиголовцю — Завірюсі,

але, здається, він мене не впізнав... Потрапити кілька разів на очі розумній людині та в різних місцях... Такі люди не вірять у збіг обставин, на те вони й розумні.

— Що тобі сказав Юхим? — не терпілося Загорульку.

— Юхим сказав, що завдання зрозумів. Дуже ризиковане, але за такі гроші варто спробувати.

— Трясця його матері! — вилаявся Степан. — Ще б він не погодився! Стільки ж грошей заробляли за рік, продаючи дівчат татарському мурзі Тахтару...

— До речі, про мурзу Тахтара, — перервав його Цверг. — Від Юхима я довідався, що саме він керує трьома тисячами татарських воїнів, яких Карач-бей зоставив поблизу Чигирин на допомогу Виговському. Раніше мої вивідувачі повідомляли, що мій молодший брат — Томаш Мацевич — був серед бранців саме цього мурзи. Я попросив Юхима якось довідатися про його долю. Кружало пообіцяв.

— Я ж не заперечую. Тільки нащо нам сьогодні займатися твоїм братом, коли такі гроші самі в руки падають?

— Ти обіцяв допомагати, — нагадав Цверг.

— Трясця твоїй мамі... я що — проти? Що тобі ще розповів Юхим?

— Сказав, що один із побратимів Завірюхи — Юрась Кремінь — одружився з якоюсь дівчиною з Комарівки, що під Ніжином. Звільнився зі служби у Виговського і будує собі хату поблизу Максаківського монастиря.

— Цікаво. Я знаю той монастир. Та й дівку ту знаю. Здається, її Катериною звать. Мені Євдокія розповідала, вона якийсь час жила у неї.

— Другий — його побратим Барабаш — теж збирається одружитися. Начебто з донькою корчмаря з Ніжина.

— І це хороша новина! Щось детальніше про того шинкаря розказав?

— Ні. Лише сказав, що його корчма недалеко від центрального базару в місті, поряд із величезним дубом.

— Так це зовсім добра новина, трясця їхній матері!

Загорульку підхопився на ноги й почав ходити світлицею. Очі блищали диявольськими вогниками, що свідчило: в його

голові виник новий план. Врешті заспокоївся і мовив філософськи:

— Мертві бджоли не гудуть! У мене ще й досі синець під оком не зійшов повністю. Це ж той клятий здоровань гепнув мене по обличчю в Кракові... Я такі образи не пробачаю. Достеменно відомо: хочеш насолити ворогам — удар у найбільшнше місце. Удар по самих дорогих і близьких людях. Вони — покидьки, ще дізнаються хто такий Зиновій Качур.

— Пане Загорульський! Чи ти випадково, як це вмієш, не передав куті меду?

— Якщо не платити по боргах за завдані кривди й приниження, то я буду не я. Сам же знаєш, що так ніколи не було і не буде.

Вони ще з годину обговорювали деталі нового плану помсти. Цверг не переставав дивуватися диявольському розуму і здібностям Степана Загорулька виплітати хитромудрі тенета і готувати пастки своїм ворогам.

— Пане Степане! Юхим сказав, що твою коштовну шаблю Завірюха подарував тому Юрасю Кременю.

— Тряся його матері! Повернуть і шаблю й поплатяться за те, що опоганили її своїми руками! Я знищу їх усіх! — визвірівся Загорулько. — За все заплатять сповна!

Диявольський план Степана Загорулька полягав у тому, щоб, по-перше, за допомогою Євдокії Збруєвої виманити Катерину Заїку в Максаки на базар. Виманити без Юрася. Схопити молоду жінку — і диктувати свої умови. За допомогою Катерини заманити Кременя у засідку і знищити його. Одночасно з цим знайти в Ніжині корчмаря і його доньку й розправитися з ними, таким чином вивести Барабаша з рівноваги й спровокувати на неадекватні вчинки.

Операцію із захоплення Катерини Загорулько доручив Ібрагіму (він же Терешко Головня). До Євдокії приставив Семена і попередив, що в разі виникнення небезпеки передусім має рятувати Збруєву. Цвергу ж наказав направлятися до Ніжина. Знайти корчму, розправитися з корчмарем і його донькою. Корчму спалити до бісової матері. Коли ухвалив таке рішення — трохи заспокоївся. Помацав синець під оком і кри-

во посміхнувся. Лишалось одне — переконати Євдокію Збруєву втертися в довіру до Катерини й виманити її в Максаки. Те, що молода жінка погодиться — не мав і найменшого сумніву.

— Що задумався, пане Загорульський? — вкрадливо запитав карлик.

— Усе! Вирішено! — відповів Степан. — Але ще є приємні новини, про які ти нічого не знаєш.

— І що це за новини?

— Між Московією і Виговським починається велика війна. Багатотисячне військо білгородського воеводи Ромадановського вже в Путивлі. Почалися перші бої. До Ромадановського переметнулися кілька лівобережних полків, а в Україні з'явився новий наказний гетьман — Іван Безпалий. Січовики прийшли йому на допомогу. Сам розумієш, що і нам потрібно бути з ними. Вороги наших ворогів — наші друзі. Вони встигли пограбувати й спалити частину Лубен. То нам лише на руку — легше буде шукати скарб Яреми Вишневецького. А ще — мені дуже не сподобався той дурень Захарій...

— Який Захарій? — перервав його карлик.

— Настоятель Мгарського монастиря. Та нічого, доберемося і до нього.

Пізно ввечері, коли Євдокія Збруєва, задоволена любовними втіхами, ніжно горнулася до Степана, він виклав молодій жінці план із захоплення Катерини. Чи то любовні втіхи були такими солодкими, чи ще щось, але вона відразу погодилася з відведеною для неї роллю.

3

День видався напрочуд погожим — ні тобі найменших подихів вітру. Легенький морозець, яскраве, але холодне зимове сонце, біла снігова перина навколо.

Опівдні цього гарного дня гетьман Іван Остапович Виговський у супроводі особистого куреня охорони в'їжджав до міста Ніжина. Перед головними воротами міста, на яких зображено Георгія Побідоносця, по той бік рову, гетьмана зустрічав наказний отаман Сіверщини — Григорій Гуляницький.

Одинадцять веж ніжинської фортеці сяяли в променях сонця. Кілька картавн на фортечних стінах пальнули в небо, справляючи ясу гетьману.

Виговський і Гуляницький спішилися і по-дружньому обійняли один одного.

— Ваша ясновельможносте! — першим заговорив Григорій Гуляницький. — Славне місто Ніжин у моїй особі радо вітає вас і бажає многая літа! Як добралися, пане гетьмане?

— Погода гарна, пане Григорію! Зупинилися в Прилуках, у Дорошенка, а вже звідти — і до тебе в Ніжин.

— Маю честь запросити вас, пане гетьмане, до свого будинку. Столи давно накрито. Моя економка Мелашка підбрала найкращих кухарів. Є навіть запечені ведмежі лапи. А кілька бокалів добротної мальвазії лише додадуть їм особливої пікантності.

— Із задоволенням приймаю твою пропозицію, пане Григорію! Дорошенко не дуже балував мене ведмежими лапами, — посміхнувся Іван Остапович. — Коли столи накрито, а час обіду давно настав, то чому б і не скористатися пропозицією свого давнього і достойного клеветра.

Вони знову обійнялися. Скочили на коней, і сумісна процесія рушила через міст і головні ворота до центра міста. Гетьман на мить зупинився і тричі перехрестився на бані нового собору Святого Миколая.

Опісля розкішного банкету, що його влаштував наказний отаман Сіверщини на честь гетьмана Виговського, Тарасу Завірюсі вдалося переговорити з Іваном Остаповичем. Тарас довідався, що гетьман має намір затриматися в Ніжині на п'ять-шість днів, щоб обговорити з Григорієм Гуляницьким усі аспекти й деталі Московського втручання у справи Гетьманщини, початок і наступні дії в московсько-українській війні, захист сіверських земель від московитського впливу. Тарас мав надію, що гетьман погодиться відпустити його на кілька днів до Борзни. Завірюха був мудрим і розумним. Тому після кількох запропонованих Виговському ініціатив, на які гетьман відповів «так», звернувся зі своїм проханням.

— Що, Тарасе, — говорив трохи сп'янілий Виговський, — синьоока вродлива полька, яка зараз у Борзні, — настільки

сподобалася? Знаю! Знаю...Війна війною, але кохання ніколи немає зникати. Хто вміє кохати, той уміє боронити й кохану, і рідну землю. Їдь, Тарасе! Трьох днів тобі вистачить?

— Вистачить, пане гетьмане! Дякую! Лише маю дещо за- уважити.

— Кажі, не соромся.

— За себе бажаю лишити Григора Перебендю. Він не гірше за Кременя керує сотнею.

— Ох, Тарасе! Не любиш ти ні Свирида Грома, ні Антіна Лещинського. Мав би сердитися на тебе, та не буду. Дуже ціную твій розум. А ще кажуть, що ти характерник. Так чи ні?.. По- годжуюся... Най керує Перебендя. Тим паче я дуже задоволе- ний його діями, коли допоміг схопити Якова Барабаша.

— Тоді я з вашого дозволу завтра і відбуду до Борзни. Із собою візьму десять козаків і Барабаша.

— Є в тебе, Тарасе, Божа іскра в голові! За що й ціную тебе. А ще — за щирість і правду, нездатність зраджувати. Такі люди часом незручні, але без них притупляється свідомість. Поспі- шай уже до своєї синьоокої красуні. Тільки не затримуйся — справ у нас дуже багато. Московити скорити нас хочуть. Але такі, як ти і я — нескорені. Таких скорити неможливо, і я дуже задоволений, що ти поряд зі мною.

— Дякую вам, ясновельможний гетьмане, за такі теплі сло- ва в мій бік. А щодо моїх здібностей характерника, так то таке — людські пересуди. Я вам скажу, пане гетьмане, що всі дії та вміння характерників зводяться тільки до одного.

— До чого, Тарасе?

— Уміти розпізнавати людські вади, їхні страхи, емоції та використовувати таке заради своєї перемоги.

— *Nomo homini lupus est?*

— Ні, пане гетьмане! Людина набагато гірша за вовка. По- рівняння невідале. Вовк — то благородна, волелюбна тварина. Порівнювати її з людиною не варто. Люди слабші, егоїстичні й послуговуються у своєму житті матеріальними схотінками та емоціями. Вовк — то зовсім інше. Вовк завжди пожертвує всім, зокрема і життям, заради зграї. Вовк ніколи не боїться нападати на сильніших супротивників і сміливо дивиться в очі

ворогам. Програвши битву — він воліє вмерти, але не осоромити свою честь і достоїнність, якщо вона в нього є. А вона є, пане гетьмане. І нам би повчитися тої чесності й гідності у вовків. Усе це добре знають характерники.

— Мудрі твої слова, Тарасе! Я подумаю над ними. Іди... — Виговський махнув рукою, даючи зрозуміти, що розмову закінчено.

Тарас Завірюха похилив головою на знак поваги. Побажав хорошого вечора і вийшов із кімнати гетьмана в будинку Григорія Гуляницького.

* * *

Наступного дня, близько десятої години ранку невеликий загін із десяти-дванадцяти козаків зупинився в центрі Борзни біля добротного будинку Перепечай.

Зовсім скоро Тарас Завірюха, Барабаш, Оксана Перепечай, Янек і Марися Сулковські, Максим сиділи у світлиці за великим, довгим столом. Усі раділи цій неочікуваній зустрічі. Особливо раділи Марися Сулковська і Максим Перепечай. Майже відразу після прибуття Тарас дізнався, що Ван-Пей тяжко захворів після весілля у Юрася Кременя і боровся за своє життя. В такому стані він не зміг втілити свою мрію — відвідати Конотоп — місто, у якому народився його батько. Тарас після привітань і добрих побажань один одному відразу ж направився до старця. Він лежав у ліжку на матраці, набитім запашною сухою травою, у маленькій добре освітленій кімнаті. У глиняному горщику біля узголів'я куріла і диміла якась невідома Тарасу трава, і її запах лоскотав у носі. Ван-Пей мав тлінний і зморений вигляд. І так сухоребре тіло старця видавалося ще більш сухоребрим, але очі світилися впевненістю. Тарас присів поряд. Узяв старця за сухі вузлуваті пальці на ослабленій руці. Легенько потиснув і привітався:

— Вітаю вас, батьку! Як почуваєтеся?

— Здравей і тобі, Тарасе. Вже набагато краще.

— Одужуйте, батьку! У нас стільки справ.

— Нехай справи роблять молодші за мене. Скажу тобі, Тарасе, що подібне трапилося вдруге в моєму житті. Переборов

хворобу перший раз — поборю і вдруге. Знаю, що третього разу вже не справлюся. Та то таке — дрібниці. А от, що справ ще багато — то так. У мене їх дві лишилися.

— Не хвилюйтеся ви так, батьку! — заспокоїв Ван-Пея За-вірюха. — Кажіть, що потрібно зробити — і ми зробимо.

Старець кволо посміхнувся одними блідими губами.

— Ні, Тарасе! Ті справи я маю зробити сам. Перша — побувати в місті, де народився мій баща (І)ван. Це Конотоп.

— Розумієте, батьку, війна в Україні розгоряється з московитами. Частина козаків переметнулися на бік московитів. Захопили й частково пограбували Конотоп.

— Війна завжди несе лихо, але вона не може змінити мої плани. Обітницю собі дав.

— Тоді одужуйте швидше. А що за друге завдання у вас?

— Я за сорок років, які прожив у Шаоліні, стільки всього навчився. Я не хочу забирати знання із собою в могилу. За свій вік я багатьох чогось навчив, але такого вправного учня, як Максим, у мене ніколи не було.

— Максим і мені дуже подобається, бай Ван-Пей. З нього виросте справжній лицар.

— То так! І я все зроблю для цього. А ще, Тарасе, я відчуваю, що він багато в чому допоможе болгарам у боротьбі з поневолювачами — османами. Він горить бажанням навчатися, а я горю бажанням навчати його.

— Нехай, батьку, так і буде! Ви передасте свої знання і вміння найкращому!

— Іди, Тарасе. Певно тебе вже давно чекають хлопці та Марися Сулковська. Бережи Марисю. Мабуть, не я перший тобі про таке кажу?

— Дякую, бай Ван-Пей. Одужуйте, а я ще зайду обов'язково...

Не було сьогодні за столом у світлиці не лише Ван-Пея, а й господаря оселі. Арсен Перепечай і борзнянський сотник Петро Забіла у складі Ніжинського полку стояли десь на лінії зіткнення з московським військом і козаками Івана Безпалого. Не було й Петрика. Він, після повернення з Кракова, зустрівся в Борзні із Семеном Гурком. Згодом підлітки відбули до Могилянського колегіуму продовжувати навчання.

Марися Сулковська сиділа поряд з Тарасом, і вони час від часу поглядали один на одного закоханими очима. Ліворуч від Тараса, поміж ним і Барабашем, всілися Максим і Янек Сулковський. Хлопцям дуже кортіло розпитати дядька Тараса про війну з московитами. Але те, що викликало захоплення у підлітків, — не дуже подобалося дорослим. Усі один за одним розпитували Тараса про війну, про перші битви з московським військом.

— Пан Тарас може щось розповісти про цю війну? Ми дуже турбуємося за долю наших близьких і рідних людей, — стурбовано запитала Оксана Перепечай, поглянувши своїми волошковими очима на вправного козака.

— Пані Оксано! Багато подій відбулося з кінця літа минулого року. Я ще на весіллі у Юрася Кременя розповідав прекрасній пані. Що пані ще бажає почути?

— Бажаю знати все, що не є таємницею!

— Розкажи! Розкажи, Тарасе! — долучилося ще кілька голосів, а діти аж завовтузилися на лаві — так їм хотілося почути про походи й битви.

— Шановне панство! Я буду небагатослівним. Скажу тільки про головні події.

— Та кажи вже, пане Тарасе! Ми слухаємо.

— Скажу так, — почав свою розповідь Завірюха. — Під кінець серпня минулого року за домовленістю з гетьманом Виговським в Україну прибув калга-султан із двадцятитисячним татарським військом. Він з'єднався ще з трьома тисячами кінноти, якою керував відомий нам багатьом татарський мурза Тахтар-ага. Калга-султан із цим військом вирушив за Дніпро в Лівобережну Україну і попрямував до московського кордону. Татари розорили й спустошили багато московських сіл і містечок Білгородської засічної смуги. З ними заодно діяли й козаки Ніжинського та Чернігівського полків, зокрема й наша борзнянська сотня в напрямку Рильська і Путивля.

Восени наші бекети перехопили посланців київського воеводи Шереметьєва до Москви. Щоб протистояти військам білгородського воеводи Ромадановського, яке рухалося в Україну, глухівські козаки вчинили низку нападів на московитські села. Московський цар Романов направив до Чигирина по-

сланця Кікіна. Я був присутній під час його розмови з гетьманом Виговським. Кікін виказав незадоволення такими нашими діями, але гетьман йому відверто сказав, що це робиться у відповідь на дії в Гетьманстві Ромадановського і Шереметьєва.

Потім ми перехопили царські грамоти до київського воеводи, з яких зрозуміли, що московський цар хоче йти великою війною супроти України й знищити гетьмана Виговського. А згодом цар прислав лист гетьману, де його розхвалював і обіцяв посаду київського воеводи. Та хто ж повірив московському царю! А потім цар оприлюднив грамоту до Полтавського полку, де нашого гетьмана назвав зраїцею. Такі грамоти він направив і на Січ, і до інших полків.

У жовні минулого року — Полтава вже за московської підтримки — полтавським полковником обирають Кирила, сина Мартина Пушкаря.

Згодом Ромадановський захопив Миргород. Разом із козаками Безпалого пограбував і спалив частину Лубен. А найбільший бій відбувся під Пирятином. Керував Ніжинським і Прилуцьким полками наказний отаман Сіверщини Григорій Гуляницький. Зрештою вони були змушені відступити до Варви. Мені невідомі всі подробиці, що відбувалися у Варві, але осада міста тривала півтора місяця. Після всього ми звільнили Гуляницького і зняли осаду.

Присутні, затаївши подихи, слухали розповідь Тараса Завірюхи, а він на мить зупинився, підніс свого келиха і промовив:

— Тільки сніг розтане — війна розгориться з новою силою. Вип'ємо пані й панове за нашу перемогу над московитами!

4

Ще задовго до сходу сонця Тарас Завірюха, Іванко Барабаш і десять козаків куреня охорони гетьмана Виговського виїхали з Борзни та попрямували до Максаків, до Максаківського монастиря. Тарас Завірюха мав намір використати кілька вільних від служби днів і зустрітися зі своїм побратимом Юрасем Кременем, який будував хату десь неподалік від обителі на березі Десни.

Навколо все біле. Срібний місяць висить угорі. Ясне нічне небо з тисячами зірок над головою. Потріскує морозець, скрипить сніг під копитами коней.

— Гарний буде день, Іванку! — підморгнув оком Тарас Барабашу. — Дорога нам відома, снігу не так і багато. Ще до обіду будемо в Юрася.

— Звідки тобі відомо, Тарасе, який день буде?

— Відомо брате! На то я й характерник, — посміхнувся Завірюха.

Спустилися з гори, що поміж Кинашівкою і Красноставом. Кілька верст їхали мовчки. Вже починало сіріти надворі, коли дісталися Красностава. Село ще спало. Куди поспішати людям посеред зими, але в кількох хатах уже світилися вогники, а над деякими дахами, вкритими соломою й очеретом, підіймалися рівні сизі стовпи диму. Чи то топили груби спозаранку, чи якісь вправні господині розпалили печі й готували снідь на прийдешній день.

— Подобається мені Красностав, — знову заговорив Завірюха. — Коли весною розливається Десна, то затоплює все на десятки верст навколо. Вода добирається до крайніх хат... Скрізь вода, Іванку! Тільки Високий острів між Ядутами та Красноставом ніколи не затоплюється. А ще — мої батьки народилися в Красноставі й довго тут жили, аж доки до Борзни переїхали. Поглянь, Іванку! Он... в центрі села... Церкву бачиш?

— Бачу, Тарасе.

— Неподалік від неї й була батьківська хата. Та нам потрібно лівіше, до Ховмів. Там трохи перепочинемо і коням дамо відпочити.

Кілька верст до Ховмів пролетіли швидко. В'їхавши в село, зупинилися біля криниці з високим журавлем. Козаки витягли кілька цеберок води та вилили її до обмерзлого кригою корита. Коні не дуже втомилися. Цідили воду крізь зуби, іноді пофиркуючи. Якийсь дідусь на прохання Тараса приніс кілька оберемків запашного сіна. Коні охоче жували сіно, а козаки дістали з похідних торбин жирних в'ялених лящів і дві буханки житнього ароматного хліба з хрусткою, порепаною скоринкою.

День обіцяв буди чудовим. Усі раділи новому дню, зимовому сонцю, жартували й сміялися. Перекусивши хлібом і в'яленими лящами, запивши водою з криниці, подякували дідусю. Скочили на коней, і Тарас Завірюха спрямував невеликий загін по давно відомому йому шляху до Максаківського монастиря. До нього лишалося не більше як п'ять верст.

Десь близько десятої години ранку зліва на високому пагорбі в оточенні зимових дерев, притрушених інеем, помітили велику хату, вкриту очеретом, і з пухнастою периною снігу на даху. Свіжі, гарно тесані колоди, ледь притрушені сніжком, бурштиновим відблиском малювалися на тлі неймовірно білого снігу.

— Це, мабуть, і є хата, яку будує Юрась? — запитав Барабаш. — Бачиш? Он... вдалині й стіни монастиря чермніють!

— Думаю, що ти не помиляєшся, — посміхнувся Завірюха. — Велику і гарну хату будує Кремінь. Мабуть, багато синів і доньок збираються народити з Катериною. Та й місце вибрав гарне. Весняний розлив Десни до сугорба не дістанеться. А його з трьох сторін оточено заводдю, а з четвертої — заливні луки. Юрась мріяв розводити коней. Не один раз чув від нього. Для коней тут привілля.

Проїхали сажнів сто в напрямку монастиря. На вкритій кригою заводі, що оточувала сугорб, помітили одну по-стать монаха у чорній рясі, поверх якої наопах накинутий важкий теплий кожух. Монах ходив понад зробленими в кризі душниками, у які ввіткнуті десятки прутиків лози, присипані купками снігу. Відгрібав сніг і викидав на кригу десятки жирних в'юнів, що застряли поміж прутиками лози. Неспішно складав в'юнів у великий лантух. Тарас зупинив загін неподалік від монаха і привітався:

— Гарного дня, добродію!

— І вам, люди добрі, доброго ранку!

— А не підкажеш нам, братчику, де знайти Юрася Кременя? Здається, ото позаду, — показав рукою на сугорб, — певно, він собі хату будує?

— А ви хто такі й чому цікавитесь? — насторожився монах.

— Ми — його найкращі друзі! Побратими, — пробасив Барабаш.

— Тоді ви не помилилися, панове! То саме він хату будує. Знайдете Кременя в невеличкій хижці біля стін монастиря. Її давно звели монахи для тих, хто приходив помолитися до святої обителі та не мав змоги завчасно повернутися додому. Його рідний старший брат Никодим — ігумен у нашому монастирі. Дозволив Юрасю з Катериною пожити в хатинці допоки своє житло побудує.

— Дякуємо тобі, брате! Бувай здоровий! — відповів Завірюха і принукав свого білого красеня-огира.

Максаківський монастир вигулькнув у всій своїй красі з-за припорошених снігом дерев. Він стояв на узвишші на лівому березі Десни. Міцні дубові стіни з кількома вежами по різні боки оточували весь периметр. Така сама міцна дубова брама. За стінами проглядалася церква, дзвіниця, будинок ігумена, довгасті будинки з келіями для монахів, хлівий комори.

— Міцний, гарний монастир! Уперше побачив його! А скоро і Юрася зустрінемо, — порадувався Іванко Барабаш.

— Це важливий монастир ще й тому, що прикриває переправу на правий берег Десни. Мені колись дід Панас розповідав, як в молоді роки вони тут розбили великий татарський чамбул. Так що стіни обителі багато чого бачили на своєму віку, — відповів Завірюха.

Невеличка хижка перед монастирськими стінами посиляла в небо тонкий стовп ледь помітного сизого диму. Коли підїхали ближче, від порогу назустріч прибулим кинулася велика сіра вовчиця. Шерсть на ній најачилася, вона грізно поскалила зуби й загарчала. Коні, відчувши вовчицю, насторожилися. До хатинки залишалося кроків тридцять-сорок. Вовчиця підвела голову вгору — і навколишній спокій порушився протяжним виттям. Майже відразу у дверях з'явився високий ладний чоловік років тридцяти на вигляд, а через хвилину поряд із ним постав тлінний старець. Його пусті запалені зіниці на обличчі повернулися в бік вовчиці.

Тарас і Барабаш відразу ж впізнали у високому і ладному Юрася Кременя — свого побратима. Він теж миттю впізнав друзів.

— Тарасе! Іванку! Які шляхи-дороги привели вас до нашої скромної оселі? — радісно вигукнув він. — Додому, Ладо! — наказав вовчиці, та вона лише очима повела, не збираючись підкорятися Юрасю.

— Ладо! До мене! Це — друзі!

Вовчиця вильнула хвостом, підбігла і ткнулася носом у ногу Сивоволосому.

Козаки підїхали до хатинки. Спішилися. Побратими стали обніматися і вітати один одного. Вовчиця уважно стежила за діями чужинців.

— Як приємно, брате, обійняти тебе знову! — промовляв Тарас.

— Здається, ти починаєш товстішати, Юрасю! — бурчав Барабаш.

— Іване! Сивоволосий! Ти нас впізнав?

— Це б то чому я мав вас не впізнати? — беззвучно посміхнувся Іван Крук, почергово мацаючи сухими довгими пальцями Завірюху і Барабаша. — Радий! Дуже радий бачити вас, друзі, знову, хоч я і не бачу... Але чому ви тут — у нашій глушині?

— Братове! Маємо кілька днів вільних від служби по згоді з гетьманом Виговським. Ми були в Борзні. Як же ми могли не провідати побратима і Сивоволосого? — удавано звів брови до купи Тарас. — Іване! Що за страшна звірюга поряд із тобою?

— Таких звірюг ще треба пошукати, — знову усміхнувся Сивоволосий, показавши напрочуд міцні білі зуби.

— Братчики! Я так радий знову бачити вас! — не вгавав Кремень. — Проходьте до нашої скромної оселі. А козаки нехай заїжджають на територію монастиря. Всіх обігріють, нагодують. Я так радий!

Сивоволосий покликав сироту — хлопчика-поводиря, який давно прибився до нього, і він, отримавши настанови, повів козаків до головних воріт Максаківського монастиря.

Тарас і Барабаш, переступивши поріг, зайшли всередину хатинки, у якій сьогодні жив Юрась Кремень. Хатинка зовсім маленька. Маленька світлиця, але скрізь було прибрано і чисто, що не сховалося від пильних очей Тараса.

— Брате, відчувається, що в цій оселі живе кукіблива господня, — промовив Тарас, знімаючи свій кунтуш. — Але де ж вона сама? Чому гостей не зустрічає?

— Так вона скоро повернеться. Поїхали з Євдокією Збруєвою до Максаків на базар. Ти ж і так, Тарасе, знаєш, яка вона в мене гарна і як дбає за дорогих мені гостей.

— З ким ти сказав вона поїхала? — здивувався Завірюха.

— З Євдокією Збруєвою. Ти маєш її пам'ятати.

— А вона звідки тут взялася? — не переставав дивуватися Тарас.

— Приїхала пізньої осені. Сказала, що після часткового спалення Полтави зовсім втратила надію повернутися на Дон.

— І ви з Катериною повірили їй?

— А чому мали б не повірити, брате? Ти ж сам бачив, що творилося в Полтаві.

— Послухай, Юрасю! Чи не ти мені казав, коли повернувся з Полтави, де мав охороняти Лободу і гетьманських посланців до Пушкаря, що нібито помітив на околиці міста Степана Загорулька, а поряд із ним і цю молоду жінку — Євдокію Збруєву?

— Ну казав, Тарасе! Але ж я невпевнений, що це була саме вона.

— Брате! У нашому житті не буває збігів обставин. Коли має повернутися Катерина?

— Та вже б мала повернутися.

Усі на мить задумалися над словами, які сказав Завірюха. Пауза в розмові затягувалася. До Кременя, нарешті, дійшла підозра, що її виголосив Тарас, і він почав відчутно нервувати. Тут у розмову втрутився Сивоволосий.

— Ми з Юрасем ходимо майже на всі служби до церкви в монастирі. Ми знаємо, що нужденним потрібно допомагати...

— Іване, та до чого тут служби в церкві?

— Не перебивай, Тарасе!

— Я не перебиваю, я переживаю, щоб, не дай Боже, не трапилася якась приклучка з Катериною. Ти, пане Крук, можеш заглядати вперед. Заглянь і скажи нам, що Господь написав на сьогодні.

Юрась ще більше почав нервувати. Тривога побратима передалася і йому.

— Іване, Богом благаю сказати щось, а то я вже місця собі не знаходжу!

— Притримайте мене, — відразу ж погодився Сивоволосий.

Тут же підвів пусті зіниці й затіпався в судамах. Юрась обхопив його рукою за галію. Цього разу Іван Крук швидко прийшов до тями й промовив:

— Над Катериною нависла загроза! Я бачив високого чоловіка з чисто голеною головою. Він десь поряд. Я відчуваю його. Я й раніше бачив його у своїх видіннях.

— Матері вашій ковінька! — вилаявся Завірюха. — Та що ж ви тут робите? Високий із голеною головою — це Ібрагім, Терешко Головня. Я ще в Кракові від Петрика дізнався, що викрадачі тримали його в хліві поряд із будинком, господарем якого був високий чоловік із чисто голеною головою. А ще Петро — брат-близнюк Максима Перепечая, — сказав, що у високого є величезний сірий, майже білий, собака. Анджей Бромницький обіцяв, що розбереться і перевірить все, що сказав Петрик. Здається мені, що то і є Ібрагім — наш давній знайомиць, а його великий білий собака — то вовк Ібліс! А це означає, що вони діють у змові із Загорульком і перебралися в Україну...

Закінчити свій монолог Завірюха не встиг. З-за дверей донеслося пронизлива загрозливе гарчання Лади.

— Щось трапилося! — впевнено сказав Сивоволосий, і вони всі вискочили надвір.

Шаленим галопом до стін Максаківського монастиря летів кінь без верхівця. Юрась Кремінь впізнав коня.

— То ж вороний Ониська...

5

— Знову, Юрасю, ми потрапили в опресію! — кричав Завірюха на ходу Кременю, з яким скакали поряд зимовим лісом на чолі невеликого загону козаків. — А все через те, що ніяк не знищимо тих проклятих глитаїв і запроданців! Це дуже схоже на помсту Загорулька. Знає, поганець, куди вдарити... — Но!

Зміст

<i>Розділ 1. Помста</i>	4
<i>Розділ 2. Пастка на лиходія</i>	62
<i>Розділ 3. Таємниця Мгарського монастиря</i>	118
<i>Розділ 4. Сейм</i>	155
<i>Розділ 5. Румелійське бейлербейство. Болгарія</i>	189
<i>Розділ 6. Борзна</i>	256
<i>Замість епілогу</i>	309
<i>Пояснення застарілих і маловживаних слів, власних назв та імен.</i>	310